

UN EPISTOLARI, MALAURADAMENT CURT, DE FRA MIQUEL COLOM, DEL TERCER ORDE REGULAR, FILL ADOPTIU D'INCA

GUILLEM ROSELLÓ BORDOY

Aquesta comunicació a les X Jornades d'Estudis Locals d'Inca és un homenatge al pare Miquel Colom i Mateu, soci d'honor de la SAL i Fill Adoptiu i Predilecte de la ciutat d'Inca. En realitat tal comunicació hauria d'esser signada amb el seu nom, seguida de la postil·la: amb comentaris de G. Rosselló Bordoy.

La història té un començament molt recent quan Vicenç Baydal dirigí al bon amic i company Antoni Mas i Forners el correu electrònic recollit a l'epígraf que s'acompanya (document i) i que tracta del possible arabisme de l'expressió mallorquina a balquena, tot adduint la interpretació que d'ella va fer Federico Corriente:

"Balquena, A - Mallorquín) del andalusí balqaná'a cuyo significado se convirtió 'en abundancia', a partir del sentido clásico de qana'ah, 'satisfecho del morigerado', originando expresiones como la que

usó Ibn Quzm'an 128/5/2 *Allāh yarzūq-ni alqanā 'afīh*, 'Allah me otorgue poder prescindir de esto'. Resulta que al recuperar esta voz obsoleta los autores de la Renaixença, que ignoraban el étimo, lo acentuaron incorrectamente, pues tendría que ser aguda. La ortografía debería de ser balcaná."¹

La proposta de Corriente sobre l'origen àrab de l'expressió és correcta encara que l'advertència referida a la pronunciació dins la parla habitual mallorquina és un xic aventurada. A balquena és una locució popular. La meva mare i la padrina materna la utilitzaven freqüentment. Pel que fa a la indicació del propi Corriente de ser una introducció dels autors de la Renaixença, accentuant-la incorrectament, diria que es basa en el testimoni del DCVB on els exemples recollits són, tots ells, provinents d'obres d'autors del segle XIX sense presentar testimonis anteriors ni molt menys medievals:

"Balquena. 1. Abundància (Mall.). Les noces ab gran balquena / lo vell Mascort manà fer, Costa Agre terra 71. S'usa quasi exclussivament en la loc. adv. a *balquena*: en gran abundància, M'ofereixen a balquena / de tot clima es fruits mes richs, Aguiló Poes. 69. Escampen flors a balquena / quan travessa la ciutat Alcover Cap al tard 32."²

És a dir, una locució popular que a la parla habitual ja havia perdut l'accentuació aguda i que s'ha mantingut amb força fins a temps recents. La sol·licitud de Vicenç Baydal posa sobre la taula una preocupant dèria del pare Miquel Colom de la TOR, eminent lingüista i arabista que des d'anys enrere plantejà el tema als seus fulls volanders que periòdicament repartia als assistents a la missa del convent franciscà d'Inca. És així com la correspondència mantinguda amb fra Miquel, els darrers anys de la seva llarga i fructosa vida, mereixen sorgir de l'anonimat i aprofitant l'avinentesa de les presents Jornades donar a conèixer part de la ingent tasca investigadora sobre la toponímia insular i els arabismes conservats a la nostra parla.

A la sisena nota lingüística de fra Miquel, datada l'agost de 1986 (document II) es pot llegir el següent:

"Tenim dues expressions, d'idèntic significat 'amb abundància' pròpies de les nostres illes. Són a 'betzefs' i 'a balquena'- La primera és certament àrbiga i la segona en té tot l'aspecte. Més això no demostra res ja que dites expressions poden haver estat apreses sentint-les emprar als musulmans, esclaus o no esclaus, que després de la conquesta quedaren en les illes. No és creïble que tots fugissin o que fossin passats per les armes."³

En aquest escrit l'interès del pare Colom no era el lingüístic sinó l'històric, perquè abans del paràgraf reproduït indicava la seva preocupació per saber si durant la conquesta de Jaume I l'any 1229 "existissin encara algunes famílies mossaràbiques que conservassin el seu propi romànic, a més dels esclaus, cristians o no cristians, romànics o no romànics, fruit de la pirateria moresca per la mar mediterrània."⁴

1 Corriente, Federico. *Diccionario de arabismos y voces afines en iberoromance*.

2 DCVB *sub voce*.

3 Colom, Miquel. *Sobre lingüística VI*. Inca: agost de 1986.

4 Colom, Miquel. *Sobre lingüística VI*. Inca: agost de 1986.

Avui dia aquesta preocupació sobre la possible existència de nuclis mossaràbics a Mallorca musulmana ha passat a segon terme⁵ i en aquest sentit, afirma, després de donar a conèixer els dubtes que han generat les locucions abans esmentades, el que segueix:

“Roman, doncs, nostra qüestió per ara sense resoldre. La nostra qüestió inclou una triple pregunta.

1ª Quin romànic parlaven els habitants de les illes abans de la invasió musulmana?

2ª Hi havia mossàrabs durant l'estada dels invasors en les Illes?

3ª Quedaven mossàrabs quan es produí la reconquesta?”⁶

A la següent postil·la *Sobre lingüística VII* de setembre de 1986 (document III) després d'una llarga explicació sobre l'assimilació de l'article àrab al- segons el valor fonètic de la primera consonant de la paraula determinada per tal article, en referir-se a les expressions d'ascendència aràbiga diu:

“A *betzefs* (la s final és adverbial no etimològica). Desfacem el mot en els seus components: *be*, *bi* o *b'*, preposició que significa 'amb'; *al*, l'article amb l canviada en z. *az-* o *ez-* per què és solar la consonant següent; i *zaf* (o *zef*), mot que ha de significar 'pressió', 'pitjament'. Literalment: *amb pressió* o *pitjament* i després, *molt*.

A *balquena*. La mateixa composició, més amb la *l* de l'article inalterada perquè la lletra següent és llunar. No gosam llançar el mot aràbic que podria incloure la idea d' 'abundància' i que explicà l'element principal *-quena*, degut a la inseguretats sobre si l'expressió és o no és un arabisme, encara que en presenti la semblança.

Desconeguda la composició de les expressions, no estranya que en el nostre català vagin precedides de *a*. cometent-se una certa tautologia.

No encerta Costa i Llobera extraient de la respectiva expressió adverbial el nom *balquena* 'abundància' (*La maina*. estr. 75).⁷

El tema tengué continuïtat i en el fullet d'octubre del mateix any (document iv) hi insistia així:

“Si ho recordau, en la *Fulleta* anterior no volguérem acabar d'explicar l'expressió a *balquena*, per no estar ben segurs del seu arabisme.

Aquesta seguretats ara ja la tenim, igual que la del seu mallorquinisme. L'hem adquirida veient la nostra coincidència amb J. Coromines, filòleg català de fama mundial.

Ja queda explicada la primera part del mot, restant la principal, *-quena*. Coromines proposa per aquesta segona part un dels dos mots aràbics *hinna* o *hanna* que signifiquen 'abundància de béns'. Sens dubte tal significació és escaient mes s'hi oposen algunes dificultats fonètiques, no insalvables. A nosaltres ens va millor el mot aràbic *-kana*, que significa 'canal'. De fet existeix el mot *Alcana*, nom hidrogràfic d'un llogaret peninsular. La significació d'abundància la tenim nosaltres en l'expressió 'fer aigua de canal', designant ploure molt, amb abundància.”⁸

El tema per a fra Miquel quedava tancat al fullet següent de novembre de 1986 anunciant una investigació sobre el nom d'una vila important. Com aquest punt

5 Barceló, Miquel.

6 Colom, Miquel. *Sobre lingüística VI*. Inca: agost de 1986.

7 Colom, Miquel. *Sobre lingüística VII*. Inca: setembre de 1986.

8 Colom, Miquel. *Sobre lingüística VIII*. Inca: octubre de 1986.

donat a conèixer en aquella data i tractat amb extensió en el text presentat durant el mes de desembre, interessa també a l'estudi que ara present, tornarem a insistir en el tema després de concloure amb l'expressió *a balquena*.

Fou precisament l'etimologia de la vila important la que propicià la relació epistolar amb fra Miquel i gràcies a l'etimologia del nom Muro és possible avui retre el degut homenatge al pare Colom, que consider un dels meus mestres en el camp de la investigació toponímica.

En escrit datat el 4 de febrer de 1994, simple esborrany meu, manuscrit, (document V) en contesta a una anterior lletra de fra Miquel, que no s'ha conservat, al qual adjuntà les fotocòpies dels documents esmentats abans, mitjançant tal lletra la investigació sobre *a balquena* i el topònim de Muro entrà en una dinàmica nova en la qual la introducció d'un interlocutor vàlid permetia un assessorament lingüístic que un tot sol no podia abastar en totes les seves conseqüències. En aquest esborrany quedava palesa la meva ignorància sobre l'expressió *a balquena*, començament d'un particular endinsament en l'afer que cristal·litza, ara, en el present escrit. A partir del tema essencial demanava informació a fra Miquel sobre persones i treballs en perspectiva, cosa que resultà fructuosa a partir dels documents que a continuació comentaré i que es reproduïxen íntegres en els apèndix corresponents.

“A Ciutat el 4 de febrer de 1994

Benvolgut Fra Miquel:

Perdonau-me que vos tengui un poc abandonat, emperò les feines diàries ocupen més del que un voldria. Respecte a BALQUENA, estic en principi d'acord amb vós de que ens trobam davant un arabisme, en especial la primera part que pareix clar és la conjunció de la preposició *bi + al* (article). La segona part és més conflictiva perquè no he tingut prou temps en cercar altres possibilitats. No crec amb la proposta de Coromines i la vostra pareix més adient. Ara bé, fou la paraula *qanât* habitual a la parla aràbiga mallorquina? Tan sols trobam un topònim QANIT, deformat per imela que dóna lloc a l'actual Canet i al llarg del Repartiment no torna a comparèixer.

Val la pena insistir sobre la qüestió.”⁹

Els altres escrits de fra Miquel giren sobre temes semblants. Com he indicat al títol del treball és un epistolari, malauradament curt. Tres cartes datades l'1 de setembre de 1994 (document VI), 17 d'octubre i 26 d'octubre del mateix any.

En el primer escrit feia referència a la transcripció *canats*, mot àrab mal transcrit, i afegia una llarga sèrie de records i anècdotes d'infantesa en les quals contava històries i fets infantils de les fonts de mina de Bunyola i Lluçmajor.

És de destacar l'elogi que va fer de Miquel Barceló, director del treball *Les aigües cercades*,¹⁰ motiu de l'interès de fra Miquel que, en saber de la seva existència, va anar a cercar-la per llegir-la tota d'un seguit. Sobre Miquel Barceló afirmava:

⁹ Rosselló Bordoy, G. Carta manuscrita adreçada a fra Miquel el 4 de febrer de 1994. Document V.

¹⁰ Barceló, M.; Carbonero, M. A.; Martí, R.; i Rosselló Bordoy, G. *Les aigües cercades. Els qanat(s) de l'illa de Mallorca*. Palma: 1986.

“Tres treballs, el segon de dos autors, interessantíssims tots ells.

Sense menysvalorar els dels altres dos, el vostre entre aquests, em cridà especialment l'atenció el primer, el de Miquel Barceló. Quin pou d'erudició és aquest senyor, almenys dins aquesta matèria, que inclou el coneixement perfecte de la història, geografia i cultura de tots aquests països als quals es refereix.”¹¹

El que realment preocupava el bon amic era la transcripció del mot i en aquest sentit afegia:

“... em sorprèn que adopteu per a aquell mot que m'interessa, la grafia QANAT'S, que supòs que vol ésser un plural de *qanať*, un plural català naturalment Sembla que, acabant el mot en “ta marbuta”, que resta muda quan el mot no s'ha de sufixar, com sabeu més que jo, la grafia seria més realista si s'escrivís. Les ‘canà’. Més us preg que no faceu cas dels meus... disbarats.”¹²

Emperò la primmirada visió de fra Miquel no deixava de banda altres raons i la lectura li suposava una vertadera font de comentaris lingüístics que feien dels seus arrelats costums didàctics un vertader mestratge. Així el 17 d'octubre (document vii) em demanava disculpes per una objecció feta a un escrit anterior, que com tantes altres coses no s'ha conservat o roman aperiudat dins el maremàgnun de papers que, cosa impròpia d'un membre del Cos Facultatiu d'Arxivers, Bibliotecaris i Arqueòlegs, és el meu propi arxiu, sense cap dubte indigne d'una persona dedicada a aquest mester.

“Distingit amic: Fa temps que no m'arriben notícies vostres, malgrat jo pensi en vós, sobretot quan vostre nom apareix en la premsa, cosa que passa sovint.

Em sabria molt de greu haver-vos ofès quan vaig gosar fer-vos una suggerència sobre l'etimologia d'un mot, que em semblava d'origen llatí. M'havia deixat un professor algaidí un exemplar del ‘Liber maiolichinus’, no responc de l'exactitud del títol, i em sembla fer un bé proposant la meua opinió, en la intimitat d'una carta.”¹³

En contesta a tal preocupació el 19 d'octubre de 1994 (document VIII) li contestava de la manera següent:

“Benvolgut Pare Miquel:

Teniu tota la raó del món quan pensau que vos tenc abandonat, la qual cosa és veritat.

Resta una lletra vostra de 1 de setembre sens contestació, endemés de la que he rebut avui datada el 17 d'octubre.

Per la vostra carta veig que no vos he enviat la meua resposta a la suggerència sobre el mot SAGENA del Maiolichinus. Estic totalment d'acord sobre l'origen llatí del mot. Una llobada és una llobada i personalment crec que equivocar-se no és un pecat, ans el contrari, el poder rectificar és molt més gratificant.”¹⁴

En efecte poques vegades la delicadesa i finor d'un vertader mestre podien esmenar

11 Colom, Miquel. Mecanoscrit adreçat a G. Rosselló Bordoy. Document VI.

12 Colom, Miquel. Mecanoscrit adreçat a G. Rosselló Bordoy. Document VI.

13 Colom, Miquel. Mecanoscrit adreçat a G. Rosselló Bordoy. Document VII.

14 Rosselló Bordoy, G. Mecanoscrit adreçat a fra Miquel Colom. Document VIII.

els errors del deixeble de manera tan correcta i amable. I en la mateixa lletra intentava explicar a fra Miquel les causes de la grafia incorrecta del mot *qana*:

“Sobre la grafia del mot QANAT, també estic d'acord amb vos. La transcripció errònia ve d'un professor francès Goblot¹⁵ que va publicar un interessant estudi sobre la qüestió. Els demés autors que segueixen a Miquel Barceló, antic deixeble vostre del Col·legi d'Inca, no són arabistes i per inèrcia s'ha mantingut la transcripció francesa, de totes totes errònia. Per a mi el mot s'hauria de transcriure: QANÂ i el seu plural QANAWÂT, d'un o l'altre derivaria el QANIT origen del Canet nostre.”

Com es pot veure d'una paraula botàvem a altra i de qanâ, que motivà un article meu al Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana,¹⁶ passarem a Canet, Qanit Cannel i totes les seves variants, i de les quals per al pare Colom l'origen àrab no era plausible (document IX), la qual cosa suposà una curiosa rèplica ben definidora del seu esperit crític quan en aquelles saons ja havia arribat als noranta-quatre anys:

“Distingit amic: La vostra carta, del prop passat dia 19, m'ocasiona una gran satisfacció. La de veure que no us havia ofès, proposant-vos la rectificació a la qual al·ludiu en la carta que ja vaig comentant. Veig que, malgrat els escafits coneixements de la llengua àrbiga que posseesc, m'han servit i encara serveixen per alguna cosa. Efectivament, em semblava que el mot al qual feis referència devia anar sense la tâ' final.

Previa que reservàveu el mot àrab acabat d'esser al·ludit, com possible etimologia de nostre topònim 'Canet'. Permeteu-me que, amb tot el respecte i l'afecte al qual ja he al·ludit, dissentesqui, o dissenteixi com escriurien els seguidors del model de conjugació del català continental. Jo opín que Canet és un topònim prearàbic. Vegeu dit mot en el dcvb com a topònim en la Catalunya no arabitzada, com a llinatge, citant en el mateix article del diccionari el Canet mallorquí. En la pàg. 190 de vostra importantíssima obra 'la remenbrança...', pàg. 190, apareix la primitiva forma encara culta del mot Cannel. Us adjunt una fotocòpia de la pàgina de la gramàtica històrica catalana, de Moll, 1952, escrita en castellà,¹⁷ on hi veureu citat el mot sobre el qual versa la meva dissensió.”

No hi hagué ocasió d'entrar en discussió sobre el topònim Canet. La presència de la qanâ d'Esporles tan a prop de les cases barroques de Canet tal vegada hauria ocasionat nova dissensió, fructuosa dissensió entre el mestre i el deixeble. No vàrem insistir sobre el tema perquè era més plaent veure com en altres temes l'acord mutu ens agermanava envers la pervivència, escadussera i controvertida pervivència dels mots àrabs dins els noms de lloc mallorquins.

El pare Colom al seu apunt *Sobre lingüística* (IX) de novembre de 1986 (document XI) anunciava l'etimologia d'una important vila.¹⁸ Val la pena insistir sobre la qüestió perquè una de les premisses bàsiques en plets toponímics, ja ho afirma fra Miquel, és que és essencial conèixer les característiques del topos on es troba assentada la població. Cosa que també predica amb fervor missioner Cosme Aguiló i no sempre li feim cas.

15 Goblot, Henri. *Les qanats, Une technique d'acquisition de l'eau*. París: 1979.

16 Rosselló Bordoy, G. "Sobre el mot qanâ: transcripció correcta?". *BSAL*, 51, 1995, 293-296.

17 Vegeu DOCUMENT X.

18 Colom, Miquel. *Sobre lingüística IX*. Inca: novembre de 1986.

“Dins nostra toponímia antiga sorprèn la forma *Muro*, nom de la coneguda vila. El DCVB suposa que dita forma procedeix del llatí *murum* 'muralla', amb la *o* conservada pels mossàrabs mallorquins. Per a mi ens trobam davant un arabisme i no un mossarabisme. Segons la meua opinió la forma *Muro* surt de l'àrab *muroig*, plural de *marj* 'prat'. El so del *jim* final hauria caigut per ésser estrany a nostra llengua en paraules planes. Es conserva en mots aguts, com en àrab *safareig*. Es conserva també en interior de paraula, com en *marj-al* (*marj* mateix amb el sufix romànic *.al*). El fet de trobar-se la *Marjal* en les mateixes contrades que *Muro* fan més probable la meua opinió. *Muro*, doncs, significaria 'prats' i amb l'article 'els prats'.”¹⁹

Dins la correspondència mantinguda l'any 1994 el tema *Muro* fou una constant. D'una banda sempre havia mantingut la creença que l'etimologia aràbiga de *Muro* i els topònims peninsulars derivats del mateix ètim, *Almorox* per exemple, donaven suport a semblant idea. Fra Miquel en escriure la lletra de 17 d'octubre reforçava de manera clara la meua proposta que a la vegada donava per bona la seva expressada l'any 1986, malgrat que no gaudís de la transcendència que mereixia la seva anàlisi filològica.

Amb aquestes paraules em comentava la feta el pare Colom:

“La vellesa posa fortes traves a la meua antiga activitat. Si Déu no hi troba un remei més expeditiu, divendres qui ve, dia 21, compliré noranta-quatre anys. No obstant, l'amor a la lingüística encara perdura una mica. Amb tal curiositat lingüística vaig llegint, ací i allà, 'La remembrança de Nunyo Sanç', importantíssima troballa i magnífica edició, amb lluminosos comentaris vostres i del company Antoni Mut.

Em resulta molt plaent comprovar que també identifiquem amb l'actual *Muro* el 'muroj' del Llibre de Repartiment. A mi em semblava molt estrany que un 'muro' = paret, fos l'origen d'un nom de poble. A mi la primera suggerència em va provenir del toponim 'Sa Marjal', de per allà mateix. Això em fa pensar que Jaume Busquets, éssent un excel·lent arabista, no era tan bon lingüista o filòleg.

Veureu que en la petita sèrie de retalls d'un fulletó de caràcter religiós, que edit cada mes, llevats els d'estiu, tractant de l'origen del nom de *Muro*, vaig posar una nota després, escrita a mà, segurament deguda a haver-me fet a mi mateix, l'objecció de la tònica final, Que ara, tenc per no vàlida.”²⁰

En full a part manuscrit afegia:

“Encara un altre afegitó escrit a mà. Em sembla que en la meua carta anterior us adjuntava un escrit on proposava el plural de l'àrab *marja* com a probable etimologia del nostre conegut topònim *MURO*. Després a la meua col·lecció de semblants escrits lingüístics, al corresponent a dit topònim vaig escriure una nota manifestant que l'etimologia proposada no era vàlida per raons fonètiques.

La raó fonètica era la vocal de prolongació que normalment porta l'accent. Ara no escriuria tal rectificació, veient que en la 'Remembrança...' acceptau la mateixa etimologia que proposava jo en l'esmentat fulletó.

Veig que la prevalença de la sil·laba tònica en el pas del llatí clàssic al parlat pot no coincidir en el pas d'un accent d'una paraula aràbiga al català.”

19 Colom, Miquel. *Sobre lingüística X*. Inca: desembre de 1986.

20 Colom, Miquel. Mecanoscrit adreçat a G. Rosselló Bordoy, DOCUMENT VII.

Gosaria afirmar que la presència de la o àtona que tanta esquera produeix a l'oïda catalana on manta de vegades el nostre Muro es converteix en un ximple Mur pateix del mateix mal que la darrera síl·laba tònica proposada per Corriente en el cas d'*a balquena*, on una dita popular perfectament arrelada a la nostra parla s'ha mantingut en el llenguatge dels poetes em fa repetir aquella altra expressió nostrada a la qual Jaume Busquets va trobar les seves veritables senyes d'identitat.²¹ *Per la fat i fat que la mia mare m'ha comanat, i un punt més, que lo que fins ara he dit sia ver i veritat.* Mots, expressions, noms de lloc de repartiment i no repartiment, aquests darrers incrustats en documentació dels segles XIII i XIV, i esvaïts des d'antic de la faç de la terra són prova d'una pervivència ancestral del llegat de l'arabisme que durant uns pocs segles fou la nostra llengua. Són restes, diríem que fossilitzades, mereixedores d'estudi per a una millor coneixença del nostre passat.

14 d'octubre de 2009

21 Busquets Mulet, Jaume. "Una reminiscència musulmana en la rondallística mallorquina", *La Nostra Terra*, 24. Palma: 1929, 533-534-
Busquets Mulet, Jaume. "La fátiha en los cuentos populares balearicos", a *Orientalia Hispanica sive studia F. M. Pareja octogenario dicata*. Leiden: 1974, vol I, 1, 155-157.

I

Missatge reenviat

De: Vicent Baydal <vicentbaydal@yahoo.es>

Data: 21 / setembre / 2009

Assumpte: 'A balquena'

Per a: Antoni Mas i Forners <antonimasiforners@gmail.com>

Hola Toni:

T'escric per fer-te una pregunteta que m'ha fet abans a mi un amic de filologia semítica. Em demana per la locució 'a balquena', que segons el *Diccionario de arabismos y voces afines en iberorromance* de Federico Corriente s'hauria de pronunciar "balquenà", ja que es tractaria d'una incorrecta reintroducció lingüística feta durant la Renaixença: «**balquena, a - (mallorquí):** de l'andalusí balqaná·a [amb el punt geminat indique la transliteració del signe «'ayn»] el significat del qual degué esdevenir-se 'en abundància', a partir del sentit clàssic de qana'ah, 'satisfet del morigerat', tot originant-se en expressions com la que va usar Ibn Quzman [al seu recull poètic en àrab andalusí editat per Corriente mateix, El Caire, 1995] 128/5/2, *alláh yarzúqni alqaná ·afih*, 'Déu m'atorgue poder prescindir d'allò'. En resulta que, en tornar a fer servir aquesta veu obsoleta, els autors de la Renaixença, que n'ignoraven l'ètim, la varen accentuar incorrectament, car hauria de ser aguda. L'ortografia hauria de ser-ne doncs balcanà».

Tu sabies alguna cosa d'això? Te l'has trobada mai a textos antics? Penses que és una reintroducció de la Renaixença o és una expressió popular tradicional?

Bé, tu diràs. Espere que vaja tot bé. Salut!

Vicent.

II

SOBRE LINGÜÍSTICA VI

Escrivíem l'altre mes que, segons nostra opinió, era possible que quan Jaume I, el Conqueridor, l'any 1229 entrà a Mallorca, existissin encara algunes famílies mossaràbiques, que conservassin el seu propi romànic, a més dels esclaus, cristians o no cristians, romànics o no romànics, fruit de la pirateria moresca per la mar Mediterrània.

Afirmàvem també que fins aquí no s'ha fet un estudi modern i minuciós sobre la nostra toponímia o sobre alguna altra classe de mot escadusser, que sigui privatiu de les Balears i que consti, amb la màxima probabilitat, de no haver estat mai usat, ni parlant ni escrivint, en la Catalunya continental.

Tenim dues expressions, d'identíc significat, 'amb abundància', pròpies de les nostres Illes. Són: a *betzefs* i a *balquena*. La primera és certament aràbiga i la segona en té tot l'aspecte. Més això no demostra res ja que dites expressions

poden haver estat apreses sentint-les emprar als musulmans, esclaus o no esclaus, que després de la conquesta quedaren en les illes. No és creïble que tots fugissin o que fossin passats per les armes.

Roman, doncs, nostra qüestió per ara sense resoldre. La nostra qüestió inclou una triple pregunta:

1ª Quin romànic parlaven els habitants de les illes abans de la invasió musulmana?

2ª Hi havia mossàrabs durant l'estada dels invasors en les illes?

3ª Quedaven mossàrabs quan es produí la reconquesta?

III

SOBRE LINGÜÍSTICA VII

Unes paraules més sobre les dues expressions aràbigues (l'arabisme de la segona, encara dubtós) *a betzefs* i *a balquena*, significants les dues 'amb abundància' i que sembla que són, o eren, exclusivament de les Balears.

Ambdues expressions tenen la particularitat de tenir com a vocal tònica nostra *e* neutra que, segons la nostra opinió, correspondria a una *a* aràbiga. Ens podem trobar davant un fet de pronunciació dialectal. Examinem per separat una i altra expressió.

Avancem una breu noció sobre les consonants aràbigues. Aquestes es divideixen en *solars* i *llunars*, divisió convencional deguda al fet de començar el mot *xems* (sol) per una consonant del primer grup i *kamar* (lluna) per una del segon. De manera general podem dir que pertanyen al primer grup les dentals, alveolars, palatals i la vibrant; i al segon, les labials. labiodentals i guturals. La importància de la divisió prové de l'assimilació que sofreix la *l* de l'article aràbic, *al-* (vulgarment *el-*), a la consonant amb que comença el mot següent si és *solar*, quedant intacta la *l* de l'article davant mot començat amb lletra llunar. Si hi hagués espai, podríem citar multitud d'arabismes catalans i castellans on es compleix dita norma. Mes expliquem breument les nostres dues expressions.

A *betzefs* (la *s* final és adverbial no etimològica). Desfacem el mot en els seus components: *be*, *bi* o *b'*, preposició que significa 'amb'; *al*, l'article amb *l* canviada en *z*. *az-* o *ez-* per què és *solar* la consonant següent; i *zaf* (o *zef*), mot que ha de significar 'pressió', 'pitjament'. Literalment: *amb pressió o pitjament* i després, *molt*.

A *balquena*. La mateixa composició, més amb la *l* de l'article inalterada perquè la lletra següent és llunar. No gosam llançar el mot aràbic que podria incloure la idea d' 'abundància' i que explicàs l'element principal *-quena*, degut a la inseguretats sobre si l'expressió és o no és un arabisme, encara que en presenti la semblança.

Desconeguda la composició de les expressions, no estranya que en el nostre català vagin precedides de *a*. cometent-se una certa tautologia.

No encerta Costa i Llobera extraient de la respectiva expressió adverbial el nom *balquena* 'abundància' (*La maina*. estr. 75).

Si ho recordau, en la *Fulleta* anterior no volguérem acabar d'explicar l'expressió *a balquena*, per no estar ben segurs del seu arabisme. Aquesta seguretat ara ja la tenim, igual que la del seu mallorquinisme. L'hem adquirida veient la nostra coincidència amb J. Coromines, filòleg català de fama mundial.

Ja queda explicada la primera part del mot, restant la principal, *-quena*. Coromines proposa per aquesta segona part un dels dos mots àrabs *hinna* o *hanna* que signifiquen 'abundància de béns'. Sens dubte tal significació és escaient Mes s'hi oposen algunes dificultats fonètiques, no insalvables.

A nosaltres ens va millor el mot àrab *-kana*, que significa 'canal'. De fet existeix el mot *Alcana*, nom hidrogràfic d'un llogaret peninsular. La significació d'abundància la tenim nosaltres en l'expressió «fer aigua de canal», designant ploure molt, amb abundància.

V

A Ciutat el 4 de febrer de 1994

Benvolgut Fra Miquel:

Perdonau-me que vos tengui un poc abandonat, emperò les feines diàries ocupen més del que un voldria.

Respecte a BALQUENA, estic en principi d'acord amb vós de que ens trobam davant a un arabisme, en especial la primera part que pareix clar és la conjunció de la preposició *bi + al* (article). La segona part és més conflictiva per què no he tingut prou temps en cercar altres possibilitats. No crec amb la proposta de Coromines i la vostra pareix més adient. Ara bé, fou la paraula *qanât* habitual a la parla àrabigo mallorquina? Tan sols trobam un topònim QANIT, deformat per imela que dóna lloc a l'actual Canet i al llarg del Repartiment no torna acomparèixer. Val la pena insistir sobre la qüestió.

D'altra banda voldria fer-vos una consulta. Vàreu conèixer el Mohamed Medina? Mossèn Alcover no fa més que contar alabances d'ell, però no he pogut trobar referències sobre la seva formació.

Ma mare que aleshores (envers 1922) estudiava magisteri em deia que el tal Medina havia maridat amb una de les seves professores, tal volta dona Anita Canalies, però no li coneixia els seus antecedents professionals. De totes maneres una al·lota jove, estudiant a l'Escola Normal no podia judicar la formació arabista d'un senyor de Marroc.

És rar que mossèn Alcover no acudís a Fernando Montilla o al propi Busquets que sí tenien una formació filològica segura. Tal volta el Montilla no fos del gust d'Alcover, emperò En Busquets sí ho devia de ser.

Entre els entreteniments per desembafar de toponímia estic rellegant els llibres de cuina, cercant pervivències de la cuina aràbiga a la nostra terra. El cocarroi no podria ésser un derivat de *kâk ar-râ'i* o coca del pastor. La recepta està documentada al segle XIII com a panada de verdura, d'igual manera que l'espínagada. Moltes gràcies pel vostre ajut.

VI

FRANCISCANS

7300 INCA

Inca, 1 de setembre de 1994

Dr. Guillem Rosselló Bordoy

Palma

Distingit i estimat amic: Sé que ho tenc escrit, mes no ho record amb certesa si també us ho manifestava a vós, que sentia estranyesa de veure posada a l'abast de periodistes el mot aràbic "canats", periodistes que d'"arab" llengua, en saben escassament el nom.

La sorpresa va ésser quan, parlant amb un dels professors del nostre Col·legi sobre l'esmentat tema em revelà que a la biblioteca de nostre centre d'estudis hi ha via una obra sobre els "Qanats". Va anar a cercar-la, me la portà i a llegir-la tota d'un seguit. Tres treballs, el segon de dos autors, interessantíssims tots ells. Sense menysvalorar els dels altres dos, el vostre entre aquests, em cridà especialment l'atenció el primer, el de Miquel Barceló. Quin pou d'erudició és aquest senyor, almenys dins aquesta matèria, que inclou el coneixement perfecte de la història, geografia i cultura de tots aquests països als quals es refereix.

Jo, bunyolí com segurament sabeu, conec quasi totes aquestes fonts a les quals us referiu en vostra molt interessant i erudita col·laboració a l'esmentat volum. Jo coneixia, quasi d'infant, la font de la vila de Bunyola, des del seu ull fins dins la mateixa vila. Us diré que aquell temps estava descoberta i que els al·lots hi feien dins l'aigua tota mena de porqueries, les pitjors que us pugueu imaginar. Com ho sabeu més que jo mateix, Bunyola és lloc de fonts. Quasi totes les antigues cases de possessió tenien i tenen una font dins o a prop d'elles.

Estava també descoberta la que va de Randa a Lluçmajor i, arribada l'aigua a la població, corria pel mig del carrer i ... n'omplien les cisternes. Em sembla que devers l'any 1920 la Font de la Vila de Palma anava també descoberta. Pensant en aquestes sèquies descobertes, vénen tot d'una a la memòria els darrers versos o el darrer vers del poema de Pere d'A. Peña del (poema) titulat "La font de la vila" que acaba: "beu-ne i fes t'extremunciar".

Jo no som arabista -sé que ho he dit en alguna altra ocasió-, però n'he ensenyat, en les dues modalitats, vulgar i literari més l'arab vulgar que el literal. De vulgar tenc l'obra de Busquets "Gramática elemental de la Lengua árabe", 3ª edició, 1964 i de M. Asin Palacios, la "Crestomatia de Arabe literal" Ed. 1939. Tots els meus llibres d'arab estan fets malbé per la multitud de notes escrites per la meva ploma.

Segurament degut a la meva ignorància, em sorprèn que adopteu per a aquell mot que m'interessa, la grafia QANAT'S, que supos que vol esser un plural de *qanat*, un plural català naturalment. Sembla que, acabant el mot en "ta marbuta", que resta muda quan el mot no s'ha de sufixar, com sabeu més que jo, la grafia seria més realista si s'escrivís. Les "canà". Més us preg que no faceu cas dels meus ... disbarats. Atribuïu-ho als meus quasi noranta-quatre anys, si Déu no hi posa un remei més expedit, els compliré, dia 21 del pròxim octubre.

Perdonau les correccions que hauré de fer al meu escrit. Ja no puc escriure sense errades.

Amb cordial afecte,

VII

FRANCISCANS

07300 INCA

Inca, 17 d'octubre de 1994

Sr. D. Guillem Rosselló Bordoy

Palma

Distingit amic: Fa temps que no m'arriben notícies vostres, malgrat jo pensi en vós, sobretot quan vostre nom apareix en la premsa, cosa que passa sovint.

Em sabia molt de greu haver-vos ofès quan vaig gosar fer-vos una suggerència sobre l'etimologia d'un mot, que em semblava d'origen llatí. M'havia deixat un professor algaidí un exemplar del "Liber maiolichinus", no responc de l'exactitud del títol, i em sembla fer un bé proposant la meva opinió, en la intimitat d'una carta.

La vellesa posa fortes traves a la meva antiga activitat. Si Déu no hi troba un remei més expeditiu, divendres qui ve, dia 21, compliré noranta-quatre anys. No obstant, l'amor a la lingüística encara perdura una mica. Amb tal curiositat lingüística vaig llegint, ací i allà, "La remembrança de Nunyo Sanç", importantíssima troballa i magnífica edició, amb lluminosos comentaris vostres i del company Antoni Mut.

Em resulta molt plaent comprovar que també identifiqueu amb l'actual Muro el "muroj" del Llibre de Repartiment. A mi em semblava molt estrany que un "muro" = paret, fos l'origen d'un nom de poble. A mi la primera suggerència em va provenir del topònim "Sa Marjal", de per allà mateix. Això em fa pensar que Jaume Busquets, essent un excel·lent arabista, no era tan bon lingüista o filòleg. Veureu que en la petita sèrie de retalls d'un fulletó de caràcter religiós, que edit cada mes, llevats els d'estiu, tractant de l'origen del nom de Muro, vaig posar una nota després, escrita a mà, segurament deguda a haver-me fet a mi mateix, l'objecció de la tònica final, que ara, tenc per no vàlida. Els mossàrabs, convivint amb els àrabs, sentirien l'expressió "balcana" o potser berber "balquena" (amb l'e de so neutre). L'expressió hauria seguit un procés semblant al de "a bez-zei". Faig referència al berber per que jo mateix, els anys 1926-1927 (tot orelles per aprendre un poc d'àrab, els nadius d'aquella ciutat parlaven ben clarament "bez-zaf")

Vull dir que els de Tetuán quan un mot sonava o era diferent del seu, ho atribuïen al berber. (Manuscrit a l'original)

De totes maneres, fos com fos, el romànic que usassin els mossàrabs, havien de tenir mots amb el sufix llatí *-en*, *-ena*. Per què no dites com “a la plena”, “a dotzenes”, tan prop parentes de “a balquena”?

Naturalment, un no gosa fer afirmacions absolutes. De totes maneres no acab de veure clara la raó de parlar d'*els qanats* i no d'*els canàs* sense el “ta marbuta”, si no és perquè el mot àrab no romanguí massa desfigurats per a nosaltres. Un ja sap que si haguessin hagut de posar el plural àrab, el mot hauria quedat massa desfigurats als ulls.

Perdonau si he anat escrivint dois que us faran mal a les orelles. He volgut exposar el meu poc saber, en definitiva.

Amb cordial afecte,

Com sempre les meves ja inevitables distraccions, sobretot quan pos els dits a la màquina.

Encara que sigui i un poc carabassot, si us plau, podeu tractar-me com un infant ...mal aprenent.

[Nota manuscrita]

Encara un altre afegitó escrit a mà. Em sembla que en la meva carta anterior us adjuntava un escrit on proposava el plural de l'àrab marja com a probable etimologia del nostre conegut topònim MURO. Després a la meva col·lecció de semblants escrits lingüístics, al corresponent a dit topònim vaig escriure una nota manifestant que l'etimologia proposada no era vàlida per raons fonètiques.

La raó fonètica era la vocal de prolongació que normalment porta l'accent. Ara no escriuria tal rectificació, veient que en la “Remenbrança...” acceptau la mateixa etimologia que proposava jo en l'esmentat fulletó.

Veig que la prevalença de la sí·l·laba tònica en el pas del llatí clàssic al parlat pot no coincidir en el pas d'un accent d'una paraula àrbiga al català.

VIII

P. Miquel Colom T.O.R.

PP. Franciscans

C. Vent, 10

07300 INCA

Benvolgut Pare Miquel:

Teniu tota la raó del món quan pensau que vos tenc abandonat, la qual cosa és veritat.

Resta una lletra vostra de 1 de setembre sens contestació, endemés de la que he rebut avui datada el 17 d'octubre.

Per la vostra carta veig que no vos he enviat la meua resposta a la suggerència sobre el mot SAGENA del Maiolichinus. Estic totalment d'acord sobre l'origen llatí del mot. Una llobada és una llobada i personalmet crec que equivocar-se no és un pecat, ans el contrari, el poder rectificar és molt més gratificant.

Sobre la grafia del mot QANAT, també estic d'acord amb vos. La transcripció errònia ve d'un professor francès Goblot que va publicar un interessant estudi sobre la qüestió. Els demés autors que segueixen a Miquel Barceló, antic deixeble vostre del Col·legi d'Inca, no són arabistes i per inèrcia s'ha mantingut la transcripció francesa, de totes totes errònia. Per a mi el mot s'hauria de transcriure: QANÂ i el seu plural QANAWAT, d'un o l'altre derivaria el QANIT origen del Canet nostre.

Caldria, com vaig dir-vos temps enrera, retornar amb calma sobre balquena i tantes d' altres coses.

Esper poder venir prest a Inca a saludar-vos una vegada més.
Que el vostre aniversari sigui plaent.

Una molt forta abraçada
Guillem Rosselló Bordoy

IX

FRANCISCANS

07300 INCA

Inca, 26 d'octubre de 1994

Sr. D. Guillem Rosselló Bordoy

Palma

Distingit amic: La vostra carta, del prop passat dia 19, m'ocasiona una gran satisfacció. La de veure que no us havia ofès, proposant-vos la rectificació a la qual al·ludiu en la carta que ja vaig comentant.

Veig que, malgrat els escafits coneixements de la llengua aràbiga que posseesc, m'han servit i encara serveixen per alguna cosa. Efectivament, em semblava que el mot al qual feis referència devia anar sense la ta final.

Preveia que reservàveu el mot aràbic acabat d'esser al·ludit, com possible etimologia de nostre topònim "Canet". Permeteu-me que, amb tot el respecte i l'afecte al qual ja he al·ludit, dissentesqui, o dissenteixi com escriuriem els seguidors del model de conjugació del català continental. Jo opín que Canet és un topònim prearàbic. Vegeu dit mot en el DCVB com a topònim en la Catalunya no arabitzada, com a llinatge, citant en el mateix article del diccionari el Canet mallorquí. En la pàg 190 de vostra importantíssima obra "La Remenbrança", pàg. 190, apareix la primitiva forma encara culta del mot Cannel. Us adjunt una fotocòpia de la pàgina de la *Gramática Histórica Catalana*, de Moll, 1952, escrita en castellà, on hi veureu citat el mot sobre el qual versa la meua dissensió.

Quant a la dita mallorquina, no del català peninsular, persistesc en la quasi segura procedència de l'àrab, que el mallorquins sentien repetir als dominadors de l'illa. Fonèticament i semànticament i el seu paral·lelisme amb l'altra dita mallorquina, aquesta de segur origen aràbic, són realitat. La preposició a per què a ells, els mossàrabs, el be, bi o b' no els deia res, abona la meua opinió. Més entre una i altra expressió existeix una important diferència personal: que la segona la sentiren les meves orelles, com us deia, em sembla, en la meua carta anterior; l'altra, no. Mes la meua convivència amb aràbic parlants fou quasi nul·la.

Per acabar us diré: que mentre no surti, d'Alger o del Marroc, algun universitari filòleg de prestigi, no podrem anar de tot segurs sobre la correcta interpretació, tant dels topònims com dels altres escrits en dita llengua semítica.

Si us decidiu a fer una visita personal, avisau-me abans per telèfon.

El meu compliment d'anys, acceptat amb agraïment. Em sent massa bé, donats els meus noranta-quatre anys.

Com veureu, seran moltes les correccions que hauré de fer ara, en rellegir tot quant he escrit. Sempre, usant la màquina, he tengut el mateix defecte, agreujat ara pels anys, als quals suara he al·ludit.

Corresponent a la vostra, rebeu també una cordial abraçada de

X

124 Gramàtica Històrica Catalana

136. Los grupos LL y NN en general se han palatalizado, convirtiéndose respectivamente en *l* (ortogr. *ll*) y en *n* (ortogr. *ny*): colligere *collir*, illa *ella*; banna *banya*, thunnina *tonyina*, grunnire *grunyir*.

Estos grupos precedidos de *l* acentuada se han reducido en época remota a *l* y a *n* por un fenómeno de diferenciación que ha hecho perder a *lly nn* su carácter palatal: anguilla *anguila*, argilla *argila*, *ninna nina*, villa *vila*. Esta indicación hecha por FOUCHÉ, *Ph.*, 164 y que parece acertada en lo que se refiere a la influencia de la *î*, no es tan convincente si se extiende también a la de la *ê*, que Fouché supone a base de dos ejemplos: *stèlla estela* y *pènna pena*, forma hipotética deducida del rosellonés *rata-penera* 'murciélago'. *Estela* es un arcaísmo y un dialectalismo de área reducida; la forma más corriente en el catalán moderno y literario es *estrella*. *Rata-penera* es una denominación dialectal que tiene analogía con la valenciana *rata-penada* y su contrapartida en la forma más general *rata-pinyada* con la nasal palatalizada. Parece que estas dobles formas (*estela, estrella, rata-penada rata-pinyada*) son ejemplos de la vacilación frecuente en catalán entre la palatalización y la no palatalización, que se encuentra en otros dobles como *banya* y *bana*, *enganyar* y *enganar*, *canya* y *cana*, *canem* y *canyom*, *canyet* y *canet*, *Joan* y *Jovany*, y no pueden agregarse a la serie de los «fenómenos de diferenciación» provocados por la *î* acentuada en *anguila, argila, vila* y *nina*. En la región pirenaica parece ser más normal la simplificación de *NN* en *n* que su palatalización en *ny* (COROMINES, *C* 255-256).

En voces de origen culto se mantienen geminadas la *ll* (*l·l*) y la *nn*: *Anna*, *manna*, *innoent*, *col·legi*, *excel·lent*.

En *Anna* y *manna* el dialecto mallorquín ha convertido la doble *nn* en *in*: *Aína*, *maína*. GRIERA, *Gl.*, 60 supone que la *-r-* de *perayre* viene de una *ll* por disimilación de la *y* siguiente; pero *pel'ayre*, no viene de *pellaire*, sino que su verdadera grafía es *paraíre* < parator.

XI

SOBRE LINGÜÍSTICA IX

En els dos darrers articlets d'aquesta breu investigació filològica quedaren clars el mallorquinisme i arabisme de les dues expressions *a betzefts* i *a balquena*. No fugint de l'arabisme, en el pròxim articlet, si Déu ho vol, proposarem la procedència aràbiga del nom d'una important vila. Avancem que ja fa anys llegírem un article sobre etimologies de topònims, on es manifestava que era convenient conèixer les característiques del *topos* on es troba assentada la població.

Ens manca espai. Fins al pròxim número, doncs.

XII

SOBRE LINGÜÍSTICA X

Dins nostra toponímia antiga sorprèn la forma *Muro*, nom de la coneguda vila. El DCVB suposa que dita forma procedeix del llatí *muru* 'muralla', amb la *o* conservada pels mossàrabs mallorquins.

Per a mi ens trobam davant un arabisme i no un mossarabisme. Segons la meva opinió la forma *Muro* surt de l'àrab *muroig*, plural de *marj* 'prat'. El so del *jim* final hauria caigut per ésser estrany a nostra llengua en paraules planes. Es conserva en mots aguts, com en àrab *safareig*. Es conserva també en interior de paraula, com en *marj-al* (*marj* mateix amb el sufix romànic *.al*). El fet de trobar-se la *Marjal* en les mateixes contrades que *Muro* fan més probable la meva opinió. *Muro*, doncs, significaria *prats* i amb l'article *els prats*.

Per a la deformació de *múruig* o *múroig* en el cast. *Moros*, v. J. Martínez Ruiz, *Toponímia menor de las tahas* (XVI Congrés Internacional de Lingüística. Actes, t. II, pag. 322).

[Nota manuscrita]

Raons fonètiques aconsellen la provisionalitat de l'etimologia proposada.